

САМОСТІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ВИЯВ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні засади активізації самостійної навчально-пізнавальної діяльності майбутніх вчителів початкової школи.

Ключові слова: активність, діяльність, пізнавальна активність, пізнавальна діяльність, самостійна робота, пізнавальна самостійність, пізнавальні потреби, пізнавальні інтереси, пізнавальні мотиви.

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические аспекты активизации самостоятельной учебно-познавательной деятельности будущих учителей начальной школы.

Ключевые слова: активность, деятельность, познавательная активность, познавательная деятельность, самостоятельная работа, познавательная самостоятельность, познавательные потребности, познавательные интересы, познавательные мотивы.

Annotation. The article deals with the theoretical principles of stimulating individual cognitive activities of future teachers.

Key words: activity action, cognitive activity, cognitive action, individual work, cognitive independence, cognitive needs, cognitive interests, cognitive motives.

Актуальність. Одним із завдань, яке сьогодні стоїть перед вищою педагогічною школою є формування високопрофесійного компетентного вчителя, який володіє міцними знаннями та вміннями і здатний до постійного професійного розвитку.

Розв'язання цього завдання забезпечується реалізацією компетентнісного підходу у підготовці вчителя, спрямованістю навчально-виховного процесу у педагогічних закладах на розвиток здібностей, інтересів, творчої індивідуальності та пізнавальної активності особистості майбутнього фахівця. Важливою якісною характеристикою пізнавальної активності є пізнавальна самостійність, що проявляється у здатності досягати цілей діяльності без сторонньої допомоги. У зв'язку з цим є актуальною

проблема розвитку самостійності у майбутніх вчителів, формування навичок самостійної навчальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми професійної підготовки і розробки моделі спеціаліста аналізують Н.М.Буринська, І.А.Зязюн, Л.Г.Коваль, Н.А.Селезньова, Н.Ф.Тализіна, М.І.Шкіль. Питання формування пізнавальної діяльності, активізації і мотивації навчання розглядають у своїх працях А.І.Дьомін, О.В.Киричук, В.І.Лозова, А.М.Матюшкін, О.Я.Савченко. Самостійна діяльність, її стимулювання, індивідуалізація, організація методики формування умінь та навичок самостійної роботи, місце самостійної роботи у розвитку пізнавальної активності розкриті в роботах Н.А.Ерастова, Л.Г.Веткіна, В.А.Козакова, Г.Н.Кулагіної, Н.А.Половнікової.

Мета статті: визначити зв'язок активності та самостійності пізнавальної діяльності студентів, з'ясувати основні фактори підвищення якості їх навчально-пізнавальної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Л.П.Аристова, Ю.К.Бабанський, П.І.Зінченко, Г.І.Щукіна та інші розглядають активність пізнавальної діяльності учнів у тісному взаємозв'язку з їхньою самостійністю. Активність передбачає максимальний вияв індивідуальності, тому пізнавальну активність студента неможливо розглядати без зв'язку з його самостійністю: пізнавальна активність завжди іде поряд із самостійністю у навчанні [1]. Зв'язок активності та самостійності в сучасних умовах реформування вищої освіти набуває особливої актуальності, оскільки певна частина навчального матеріалу у таких закладах дається на самостійне опрацювання.

Найповнішим виявом активності студентів у пізнавальній діяльності є їхня ініціатива і самостійність. Причому активність у навчанні має виявлятися не лише на заняттях, а й під час виконання різних видів домашніх робіт та власних проєктів. Така особливість активної пізнавальної діяльності свідчить про сформованість умінь організувати власну діяльність.

М.Д.Бойправ і С.О.Король вважають, що пізнавальна активність характеризується постійним ускладненням об'єкта пізнання, самостійним творчим пошуком, під час якого активізуються як інтелект, так і самостійність [5], що є актуальним, на наш погляд, у професійно-орієнтованих вищих навчальних закладах I-II рівня акредитації.

Пізнавальна активність студентів при вивченні фахових дисциплін полягає не лише в їхній діяльності, у виконанні ними практичних робіт, а й у самостійності мислення, в розвитку творчої думки, в пошуку власного рішення при розгляді виробничої чи управлінської ситуації.

Пізнавальна самостійність, що формується на основі пізнавальної активності й неможлива без останньої, багатьма вченими характеризується як якість особистості і має свої характерні ознаки. Г. І. Щукіна, поділяючи думку М.О.Данилова, що співпадає і з нашим баченням проблеми, розкриває вияв пізнавальної самостійності, а отже, і пізнавальної активності, учнів за допомогою таких ознак: 1) прагнення і вміння самостійно мислити; 2) здатність орієнтуватися в новій ситуації, знайти свій підхід до нової задачі; 3) бажання не лише зрозуміти знання, що засвоюються, а й способи їх здобування; 4) критичний підхід до судження інших; 5) незалежність власних суджень.

Такі ознаки свідчать про рефлексивне ставлення суб'єкта до власної навчальної діяльності та до тих передумов, які лежать в її основі.

Характерною ознакою пізнавальної самостійності студентів є здатність активно і творчо сприймати матеріал на першому етапі пізнавального акту, а також уміння і здатність використовувати засвоєні теоретичні знання на практиці (на заключному етапі пізнання) [8].

Ми поділяємо думку Н.І. Зеленкової стосовно того, що самостійна пізнавальна діяльність – «це готовність до самостійного оволодіння знаннями на основі вольового зусилля. Як складна особистісна якість вона містить у своїй структурі знання, мотиви, способи дій, ступінь вираженості яких має значний вплив на характер і результати навчальної діяльності» [2, с. 31].

Автори П.І.Підкасистий [4], Л.Г.Подоляк [5] розглядають пізнавальну самостійність як якість особистості, що поєднує у собі уміння набувати нові знання та творчо застосовувати їх в різних ситуаціях із прагненням до такої роботи. Цей феномен являє собою єдність двох компонентів – мотиваційного та процесуального (змістово-операційного). Перший відображає потребу у процесі пізнання, другий – знання даної предметної галузі та прийоми діяльності, що сприяють здійсненню цілеспрямованого пошуку.

На основі проаналізованих підходів до трактування досліджуваного поняття, ми вважаємо, що самостійна навчально-пізнавальна діяльність – це складне утворення, яке залежить від рівня підготовки студента та виявляється у таких аспектах:

- психічному – як здатність до діяльності;
- інтелектуальному – як здатність до розв'язування пізнавальних задач;
- моральному – як мотивоване ставлення до предмету пізнання.

Активізація самостійної пізнавальної діяльності студентів є процесом і результатом стимулювання їх пізнавальної активності. *Під активізацією самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів ми розуміємо цілеспрямовану діяльність викладача, спрямовану на розробку і використання такого змісту, форм, методів, прийомів і засобів навчання, які сприяють підвищенню пізнавального інтересу, активності, творчої самостійності студентів у засвоєнні знань, формуванні навичок і вмінь застосовувати їх на практиці.* Таким чином, основним завданням вищого навчального закладу є активізація самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів не лише окремими способами, прийомами, а й активізація всього навчально-виховного процесу, виявлення системи методів, способів, прийомів, організаційних форм і засобів, що сприяють підвищенню активності в процесі пізнання. Цей процес буде більш ефективним при дотриманні наступних умов:

- забезпечення єдності освітньої, розвиваючої та виховної цілей процесу навчання;

- педагогічно правильне використання принципів навчання;
- забезпечення емоційності навчання і створення сприятливої атмосфери;
- динамічність, різноманітність методів, прийомів, форм і засобів викладання і навчання, їх спрямованість на розвиток активної дослідницької діяльності студентів, надання пріоритетів методам і формам активного навчання;
- орієнтація студентів на систематичну самостійну роботу, забезпечення регулярності і ефективності контролю і оцінки успішності студентів;
- комплексне та педагогічно доцільне використання технічних засобів навчання і нових інформаційних технологій;
- використання системи психологічних і педагогічних стимуляторів активної навчальної діяльності [5; 6].

В основі самостійної навчально-пізнавальної діяльності лежать *пізнавальні потреби, інтереси та мотиви*. Задоволення одних пізнавальних потреб веде до виникнення нових, але потреби пізнавальної діяльності не виникають у студентів самі по собі. Виникає необхідність створення певних умов пізнавальної активності, цілеспрямованого педагогічного впливу, який сприятиме виникненню потреби як джерела активності студентів.

Т.І.Шамова пізнавальну потребу розуміє як “такий стан і властивість людської особистості, що відображає нестачу необхідних для орієнтовно-спонукальної і творчої перетворюючої діяльності знань про природу, суспільство і людські стосунки” [8; с. 20]. До основних пізнавальних потреб автор відносить наступні:

- потреба у надбанні знань, необхідних для орієнтовно-ознайомлюючої діяльності;
- потреба у знаннях, необхідних для пристосування до природного та суспільного середовища;
- потреба в оволодінні способами пізнавальної дії;
- потреба в знаннях, необхідних для творчої діяльності;

- потреба у самій пізнавальній діяльності.

Пізнавальні потреби розрізняють за суспільною спрямованістю, предметним змістом та динамічністю розвитку. Суспільна спрямованість пізнавальних потреб характеризується вибірковістю стосовно знань, із врахуванням суспільних інтересів.

Пізнавальні потреби, з боку їх динамічності, пов'язані з негайним, відстроченим, або віддаленим задоволенням. Залежно від зміни умов змінюються і пізнавальні потреби. З постановкою нових задач виникають потреби в нових знаннях і в нових вміннях. Пізнавальні потреби як якісна характеристика особистості в структурному плані можуть розглядатися з боку направленості і сили прояву, з боку визначеності, точності. У кожному випадку структура пізнавальних потреб пов'язана з емоційною і мотиваційною сферою особистості студента. Процес усвідомлення потреб, їх конкретизація і перехід до мети, формулювання, характер реалізації вимагають активності.

Формою вираження внутрішніх потреб у знаннях є пізнавальний *інтерес*, який виступає метою, спонукальною силою у задоволенні потреби. Ми погоджуємося із думкою Л.М. Кузнецової [3] у тому, що стійкі пізнавальні інтереси забезпечують активну діяльність студентів тому, що в навчанні пізнавальний інтерес вступає в протиріччя із запасом знань, що викликає в особистості внутрішню потребу задовольнити інтерес шляхом активної самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

Зазначимо, що у трактуванні поняття «інтерес» Г.І. Щукіна [9] виділяє декілька підходів, зокрема:

- як форму емоційного прояву особистості;
- спонукальний фактор, який знаходиться між потребою і метою;
- вибіркочу спрямованість особистості;
- об'єктивне явище, яке може існувати для людини, навіть не усвідомлене нею;
- суб'єктивний стан як психічне явище.

Інтерес виступає структурним елементом спрямованості особистості. Він може бути усвідомленим (мотивованим) і не усвідомленим (не мотивованим). У навчальній діяльності студентів пізнавальний інтерес відображає пізнавальні потреби. Пізнавальний інтерес – база формування пізнавальних мотивів, етап формування установки на задоволення пізнавальних потреб. Пізнавальний інтерес пов'язаний з емоційним станом особистості студента, який може гальмувати, або прискорювати формування пізнавальних потреб. Важливу роль відіграють позитивні емоції, пов'язані із ставленням до навчання та засвоєння знань.

Пізнавальні інтереси традиційно виховуються у процесі навчання. Інтерес проявляється в увазі і охоплює всі процеси – сприйняття, пам'ять, мислення, активізує діяльність особистості. Він є передумовою навчання і його результатом, засобом ефективного навчання і метою педагогічної роботи.

Г.І.Щукіна [8], досліджуючи предметну спрямованість та формування пізнавальних інтересів у взаємозв'язку з процесом становлення особистості, встановила характер та рівень розвитку пізнавальних інтересів. Інтереси, зокрема пізнавальні, визначають спрямованість особистості. Ця спрямованість становить ядро її розвитку. Пізнавальна спрямованість відображає потреби особистості у знаннях і виявляється в готовності та вмінні людини за власною ініціативою ставити перед собою певні пізнавальні завдання, знаходити способи їх вирішення, застосовувати набуті навички в певних ситуаціях.

Найвищим ступенем збудження інтересу студента до знань, усвідомлення необхідності нового пізнання є навчальна ситуація. Вона є способом підготовки студентів до засвоєння нових знань. Навчальна ситуація нагадує мотивацію навчальної діяльності, але не є аналогом. Навчальна ситуація пов'язана з якоюсь формою чи методом. За своєю суттю вона покликана сприяти збудженню інтересу до знань, спонукати до пошукової навчальної діяльності і тим нагадує проблемну ситуацію. Після навчальної ситуації, як і після проблемної, може формуватися мотивація.

Важливим фактором підвищення якості самостійної навчально-пізнавальної діяльності виступають *мотиви навчання*. Саме в мотиві відбувається поєднання, синтезування зовнішніх впливів і внутрішніх, які визначають ставлення до діяльності. Якщо потреби відображають нестачу, то мотиви пояснюють внутрішні причини цих процесів. Дослідження в цій галузі, які провела Г.І.Щукіна [8], дають підстави стверджувати, що до навчальної діяльності спонукають не одна група мотивів. Виділяють наступні групи мотивів: соціальні, пізнавальні, моральні, мотиви спілкування, мотиви самовиховання.

Щоб забезпечити ефективний розвиток пізнавальної активності студентів, викладач повинен створити на занятті таку атмосферу, яка сприяє тому, що цілі навчання стають особистісно значущими для студентів.

Створити умови для пізнавальної самостійності та підвищення пізнавального інтересу можливо у процесі самостійної навчально-пізнавальної діяльності. Забезпечити пізнавальну активність, виробити пізнавальні уміння та набути практичні навички імовірно, застосовуючи інтерактивні методи навчання та засоби інформаційних технологій.

Висновки. Нами проаналізовано сутність самостійної навчально-пізнавальної діяльності як прояву навчальної активності студентів. На нашу думку, ціль, яка стоїть перед вищим педагогічним закладом, повинна трансформуватися в особистісну ціль студента – прагнення творчо засвоювати знання, уміння і навички, способи пізнання для застосування їх у професійній діяльності. При організації навчально-пізнавальної діяльності студентів привабливим має бути не лише результат навчання, а й сам процес його здобуття.

Література

1. Аристова Л.П. Активность учения школьника / Л.П.Аристова. – М. : Просвещение, 1968. – 139 с.
2. Зеленкова Н. Формування пізнавальної самостійності старшокласників у навчальному процесі / Зеленкова Н. // Рідна школа. – 2005. – №8. – С. 31 – 33.
3. Кузнецова Л.М. От познавательного интереса к созиданию знаний / Кузнецова Л. М. // Педагогика. – 1993. – №4. – С. 35 – 39.

4. Пидкасистый П.И. Самостоятельная деятельность учащихся / Пидкасистый П.И. – Москва: Педагогика, 1972. – 182 с.
5. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – Київ: Вища школа, 2006. – 320 с.
6. Психологія / [Винославская О.В., Бреусенко–Кузнецов О.А., Зливков В.Л. та ін.], за ред. О.В. Винославської. – [2-ге вид.] – Київ : Фірма Інкос, 2009. – 390 с.
7. Шамова Т.И. К вопросам об анализе структуры познавательной деятельности учащихся / Шамова Т. И. // Советская педагогика. – 1971. – №10. – С. 18 – 25.
8. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе: [учеб. пособие для студ. пед. ин-тов] / Г.И. Щукина – М. : Просвещение, 1979. – 160 с.
9. Щукина Г.И. Методологические и теоретические проблемы активизации учебно-познавательной деятельности в свете реформы школы / Г.И.Щукина. – Л. : ЛГПИ, 1986. – 172 с.